

Село Котурови у Другом свјетском рату

Марко Јанковић

Кустос; ЈУ СП Доња Градина;
markojankovic@jusp-donjagrada-
dina.org

Кратки научни рад

УДК 341.485(=163.41):94(497.15Котурови)

DOI 10.7251/TOP2107011J

Апстракт: На основу доступне грађе и литературе у раду је обрађена историја села Котурови у Другом свјетском рату. Посебан нагласак стављен је на страдање становништва. Село Котурови имало је сличну судбину као и остала села у Босанскодубичком срезу, која су током Другог свјетског рата изгубила више од половину свог становништва.

Кључне ријечи: Котурови, Други свјетски рат, Козарска офанзива, Босанска Дубица, Козарска Дубица.

Увод

Село Котурови налази се у општини Козарска Дубица, удаљено око 10 километара јужно од општинског центра. Смјештено је на обронцима планине Козаре. Према попису из 1991. године, површина села је износила 16,49 км². Терен је брежуљкаст и постепено се спушта од обронака Козаре према ријечи Моштаници. У селу постоји већи број потока, као и неколико извора, које су мјештани каптирала. Село је подијељено на засеоке, која носе имена према породицама насељеним у селу: Балте, Берићи, Калембери, Касалице, Котури, Мисираче, Пајићи и Тулек.¹

Котурови се први пут у историјским изворима помињу у XVIII вијеку. У молби Загребачком каптолу, коју је 18. марта 1719. године упутио Цвијо Котур, „дотадашњи турски поданик“, стоји да он као кнез жели да на пуста села „Јеловац, Побрђани и Горњоселце“ насели око 50 српских породица, а да ће у ближој будућности још толико да се

¹ Миле Зељић, *Котурови*, Енциклопедија РС, том у припреми.

насели.² У своје име и у име „педесет кућах Котарани“, Цвијо је обећао да ће вјерно служити дубичком капетану. Његова молба је услишена, док је сам Цвијо насељен у селу Јаковљевићи, прво са титулом десетника, а касније војводе. Разлог што није задржао титулу кнеза био је тај што је у Дубичкој капетанији већ постојао кнез Видак Вулетих из села Клековаца. Неколико десетљећа касније, 1755. године, помиње се Никола Котур, као пребјег из Турског царства, поријеклом из села Котурови, што је уједно и први помен села Котурови у до сада познатим изворима. Могуће је претпоставити да је село добило име према породици и братству Котурови, док је ранији назив за село био Јаковљевићи, који је временом изашао из употребе и данас нема топонима на територији општине Козарска Дубица са тим именом.³

Котурови се на истоку граниче са селом Горњоселци, у којем се налази манастир Моштаница, најстарији сачувани сакрални објект на територији општине Козарска Дубица. Граница међу овим селима није увијек била јасно дефинисана, те се у неколико наврата манастир помиње у саставу села Котурови. Манастир Моштаница први пут се помиње у историјским изворима 1579. године, док се претпоставља да је основан у посљедња два десетљећа XV вијека. Овај манастир вијековима је био духовно сједиште читавог Поткозарја и Доњег Поуња.⁴

Моштаница је спаљена током устанка српског православног становништва против османске власти 1809. године. Након више од двадесет година, једна депутација Срба из села Котурови запутила се босанском паши Махмуд Хамиду молбом за обнову манастира. Мјештани Котурова су тврдили да је манастир без крова, а да су манастирске зграде запуштене. У посланици упућеној исте године кајмакаму и мутеселиму костајничком, Махмуд Хамид је навео: „У селу Котурима Вашег кадилука налази се манастир под именом .....(нечитко), у којег су собе покварене и кров уништен. Раја, што станује у том селу поту-

² Пожаревачким миром из 1718. године између Аустрије и Турске, моштаничко Поткозарје припало је Аустријској царевини, у чијем саставу је остало све до 1741. године; Марко Јанковић, *Мошћаница и мошћаничко Пошћкозарје кроз вијекове*, Бања Лука 2016, 47.

³ Војин С. Дабић, *Банска Крајина (1688-1751)*, Београд-Загреб 1984, 53; Војин С. Дабић, *Кнезови у Војној крајини у Хрватској и Славонији до половине XVIII вијека*, „Зборник о Србима у Хрватској 6“, Београд 2007, 18.

⁴ Марко Јанковић, *Мошћаница и мошћаничко Пошћкозарје кроз вијекове*, 33.

жила се да у такој богомољи у дане светковања не могу држати богослужење, те су нас замолили да им дозволимо да тај манастир смију из нова покрити и собе поправити. На ту њихову молбу дозвољује се овим: поправка манастира и соба тако, да се првашње стање надмашити не смије.“⁵

До Аустроугарске окупације Босне и Херцеговине 1878. године, у Котуровима је живјело искључиво српско православно становништво, док се након окупације досељавају православне и римокатоличке породице из других дијелова царства. Према попису из 1879. године, у селу су била 32 домаћинства и 175 мјештана, православне вјероисповијести. На следећем попису, проведеном свега шест година касније (1885), регистровано је 199 мјештана, од тога 13 римокатоличке вјероисповијести, што нам говори да је процес насељавања становништва из других крајева царства започео непосредно након окупације. Према попису из 1895. године, у селу је било 49 домаћинстава и 276 становника, од тога 239 православне и 37 римокатоличке вјероисповијести.⁶

Попис из 1910. године, поред броја становника, 58 домаћинстава и 339 становника, доноси нам и податке везане за привреду села. Од 58 пописаних домаћинстава, 54 су посједовала стоку и живину. Највише се узгајала живина, посебно кокошке, којих је пописано 938, а након тога гуске, пуре и патке. Просјечно домаћинство посједовало је по пет говеда и свиња, док су у цијелом селу пописане 184 козе и овце, из чега се види да овчарство и козарство није било много заступљено. У селу је пописано и 25 кошница плетара, које су се налазиле у посједу 13 домаћинстава. Интересантно је да су Котурови имали најмањи број коња по домаћинству у Босанскодубичком котару, свега 16 у цијелом селу.⁷

Иако нису забиљежена велика страдања током Првог свјетског рата, живот у селу је био тежак. Непосредно након проглашења рата Краљевини Србији, аустроугарске власти започеле су да регрутују ста-

⁵ Славко Вујасиновић, *Манастир Мошћаница*, Бања Лука 1993, 41.

⁶ *Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine (1879)*, Сарајево 1880, 50; *Главни резултати пописа живљелства у Босни и Херцеговини од 22. априла 1895*, Сарајево 1896, 690-691.

⁷ *Резултати пописа живљелства у Босни и Херцеговини од 27 септембра 1910*, Сарајево 1912, 162; *Die ergebnisse der viehzahlung in Bosnien und der Hercegovina vom jahre 1910*, Сарајево 1912, 80.

новништво Босанскодубичког среза у своје јединице. Угледни грађани и сељаци, као и српска интелигенција, оптужена је за завјеру против власти. Међу првима је ухапшен јеромонах манастира Моштаница, Илија Кочић, рођени брат великог крајишког трибуна Петра Кочића. Од стране власти, сеоско становништво Босанскодубичког котара оцијењено је као веома бунтовно, као и да има велику одбојност према реквизицијама, те да је пријетило да неће производити више од онога што је њима потребно. У оваквим условима, један дио мјештана Котурова успио је да пређе у Србију и да се придружи српској војсци. Статус солунског добровољца остварили су: Јово Балта, Саво Кочаница, Јован Мисирача, Стојан Станковић и Иван Ходак.⁸

На првом попису проведеном у Краљевини СХС/Југославији 1921. године, у Котуровима је забиљежен 471 мјештанин, од тога 326 православних, 102 римокатолика, и по први пут 42 мјештанина муслиманске вјероисповијести, као и један Јевреј. Према матерњем језику, у селу је било између осталих и 28 Словенаца, два Чехословака, два Нијемца, један Мађар и један Италијан.⁹ Претпоставка је да су 42 мјештана муслиманске вјероисповијести били Роми номади, који су се ту затекли за вријеме пописа, пошто не постоји ни један други документ, сјећање, гробље, које свједочи о поменутом становништву. Не посједујемо детаљне резултате пописа из 1931. године, међутим према писању Драгослава Алексића, село Котурови се налазило у Међувођској општини, која је у свом саставу имала 11 села и 5.874 становника. Кнез у селу био је Ђуро Котур.¹⁰

Српска основна школа у манастиру Моштаница основана је 1905. године, заслугама игумана Кирила Хаџића, који је започео градњу школе 1888. године, и Петра С. Иванчевића, који је довршио овај велики пројекат. Први учитељ у школи био је сам Петар С. Иванчевић, а након њега Никола Плећаш. Школу је 1912. похађало 98 ученика, 87 дјечака и 11 дјевојчица, а радила је до Првог свјетског рата, када је затворена.¹¹ Средином 1929. године, на земљи која је била откупљена

⁸ Драгослав Алексић, *Кнежойоље и Кнежойољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица 1931, 101-106.

⁹ *Дефинитивни попис становништва од 31. јануара 1921. године*, Сарајево 1932, 136-137.

¹⁰ Драгослав Алексић, *нав. дјело*, 44.

¹¹ *Шемаџизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бања Лука 1912. 63.

од манастира Моштаница, а у његовој непосредној близини, изграђена је нова, државна школа, у којој је готово цијело једно десетљеће учитељ био Бранко Босанац и његова супруга Даница. Школа је радила до почетка Другог свјетског рата, када је затворена.¹²

Од Априлског рата до Козарске офанзиве

Припремајући се за поход на СССР Хитлер је желио да осигура Балкан, те да га по могућности без већег ангажовања средстава и капацитета њемачке армије увуче у Тројни пакт. До марта 1941. већина земаља у окружењу Краљевине Југославије била се придружила Тројном пакту. У таквим условима намјесник Павле Карађорђевић одлучио је да у Бечу, 25. марта 1941, потпише Тројни пакт и Југославију уведе у савезничке односе са Њемачком. У ноћи 26. на 27. март припадници југословенске армије, међу којима су се истицали генерали Душан Симовић и Боровоје Мирковић, извршили су преврат, срушили владу и збацили намјесништво. У јутарњим часовима 27. марта већ је била формирана нова влада на челу са Душаном Симовићем.

Преврат у Београду од 27. марта 1941. Хитлер је окарактерисао као издају. На прве вијести о преврату реаговао је веома бурно. Према Рибентроповим биљешкама, мислио је да је у питању шала, а након што је вијест потврђена добио је нападе „грчевитог бијеса“ од којих је „трнутно губио моћ размишљања“. Истог дана одлучио је да казни Југославију и њену нову владу, која још увијек формално није била иступила из Тројног пакта. Од подређених је тражио да се на Југославију удари „немилосрдном жестином“, а војнички пораз нанесе „муњевитом брзином“. Њемачка команда је израдила Директиву 25, што је био шифрован назив за извођење операције.¹³

Напад на Југославију почео је у ноћи 5/6. априла, прво заузимањем Сипског канала, а касније и бомбардовањем Београда.¹⁴ Након уласка њемачких трупа у Загреб проглашена је Независна Држава Хрватска, 10. априла 1941. године. Хрвати су 14. оклопну њемачку

¹² Тања Тулековић, „Страдање породице Босанац“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019, 166.

¹³ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988, 388.

¹⁴ Исто, 385-413.

дивизију дочекали са толиким одушевљењем да су и сами њемачки војници остали збуњени. Ратни дописник Герхард Емскефер записао је: „Загреб нам је приредио такав дочек каквим раније никад војници у страним земљама нису били поздрављени“.¹⁵ Проглашење НДХ на Радио Загребу, у име Анте Павелића који се још увијек налазио у Италији, прочитао је пензионисани аустроугарски пуковник Славко Кватерник.¹⁶

Непосредно након уласка њемачких јединица започело је оснивање органа власти Независне Државе Хрватске и у Босанској Дубици. Срески начелник Милош Урошевић није дочекао њемачке јединице него се раније повукао у родни Чачак, те је управу оставио помоћнику Гојку Гузини, који је и сам ускоро напустио Дубицу. Желећи да искористе међувлашће, дубичке усташе Иван Варовић, Сулејманбег Церић и Јосип Мажар су се састали у згради хотела, гдје су одлучили да формирају усташки логор и организују агитацију за пријем нових усташа. За логорника је изабран Иван Варовић, међутим убрзо га је замијенио Петар Мажар. У првим данима по оснивању усташког логора у њега је било примљено око четрдесетак људи.¹⁷

Прва мјера окупаторских власти била је да се од народа покупи војна опрема и оружје. Поједини сељаци, бојећи се казне, сами су одлазили у град и предавали оружје. Том приликом су били шиканирани и злостављани, послани кући само у доњем рубљу. Убрзо су по селима постављени кнезови или повјереници, који су имали задатак да одузимају од сељака оружје. Велики број плаката, који је освануо широм среза на зидовима, оградама и бандерама, упозоравао је народ на покорност окупационим властима. Крајем априла среске власти позвале су народ на кулук, наводно са циљем да се поправе цесте које су биле оштећене проласком њемачке тешке оклопне технике. Стварни мотив ових радова била је лакша контрола становништва, поготово радног и ратно способног. Велики број сељака није се одазвао овим радовима, те се крио по шумама. Такво стање трајало је до првих сед-

---

¹⁵ Јован Мирковић, „Хронологија злочина (април-август 1941) – прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“, *Прилози истраживању злочина Јеноцида и ратних злочина*, Београд 2009, 12-13.

¹⁶ Fikreta Jelić-Butić, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1977, 68-70.

¹⁷ Симо Брдар, *Црни уљешњак*, Козарска Дубица 1997, 11-14.

мица маја, када су усташе почеле да печате цркве, узимају таоце, силују, злостављају и извршавају појединачна убиства.¹⁸

Прави терор настао је почетком јуна 1941, када су дубичке усташе започеле са масовном ликвидацијом српског становништва. Дванаестог јуна ухапсиле су у дубичким селима 14 мјештана, међу којима је био и Мирко Котур из села Котурова, те их одвели у Дубицу, гдје су их побили. Најмлађа жртва имала је тринаест година.¹⁹ Јеромонах манастира Моштаница, Дамаскин Вечански, ухапшен је 27. јула и заједно са осталим дубичким свештеницима послан у интернацију у Србију.²⁰

Упоредо са усташким терором започеле су и припреме за организовање устанка на подручју цијелог Босанскодубичког среза. У припремама су подједнако учествовали сеоски кнезови, предратни политички прваци, као и чланови комунистичке партије. Сеоске страже, организоване од стране млађих људи, пратиле су кретање усташа и упозоравале завјеренике и сељаке. Међу организаторима, у Кнешпољу и Поуњу према Босанској Костајници, убрзо су се почели истицати Бошко и Милош Шиљековић, дубички комунисти. Са друге стране, у моштаничком Поткозарју, организацију устанка на себе су преузели угледни сељаци и учитељи, међу којима се истицао Боро Гаћеша.²¹

Крајем маја 1941. на коси званој Градиница, у близини манастира Моштаница, разговарало се о подизању устанка. Тада је одлучено да се прикупљено оружје склони до избијања устанка, да присутни не бораве у својим домаћинствима, јер су усташе већ увелико хапсиле угледне мјештане. Важна ставка била је и успостављање контакта са осталим устаничким групама и организацијама у Босанскодубичком срезу. За војне повјеренике задужене за скупљање оружја у Котуровима изабрани су Милутин, Спасоја, Ђуро, Симо и Васо Котур.²²

¹⁸ Душан Стојнић, „Мјере окупаторске власти у Стригови и осталим селима“, *Козара у народноослободилачком рату - зајиси и сјећања I*, Београд 1971, 199.

¹⁹ Izudin Čaušević, „Stvaranje NDH i ustaški teror na Kozari“, *Naučni skup „Kozara u NOV“*, 1977, 107.

²⁰ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 1/20, фасц. 1, док. 9, *Nezavisna Država Hrvatska vrhovno oružničko zapovjedništvo broj 1358 J. S., Izvješće Ravnateljstva za javni red i sigurnost 3. Hrvatske oružničke pukovnije Banja Luka od 27. srpanj 1941.*

²¹ Dragutin Čurguz, Milorad Vignjević, *Kozarski odred*, Prijedor 1982, 77.

²² Isto, 76-77.

Након што су устаници 29. јула 1941. године заузели жандармеријску станицу у Кнежици, центру Кнешпоља, избио је устанак и у моштаничком Поткозарју. Велики број устаника, међу којима су, према сјећањима учесника, била и 32 мјештанина Котурова, напао је 30. јула жандармеријску станицу у селу Срефлије, из које су се жандари убрзо повукли према Босанској Дубици. Устаници са босанскодубичког подручја убрзо су овладали већином села око самог града, те формирали два фронта, један на Крушковцу, а један у Комленцу.²³

Током цијелог рата, устаници, касније партизани, контролисали су села, док су власти НДХ имале контролу над самим градским језгром. Војне јединице НДХ улазиле су у села, углавном током офанзива на устаничка подручја, које су по правилу биле праћене злочинима. Прва већа офанзива на устаничко подручје десила се у августу 1941. године и остала је упамћена као „Румлерова офанзива“, по хрватском генералу Драгутину Румлеру, који је командовао јединицама НДХ које су изводиле операције.

За мјештане Котурова посебно је по злу остала упамћена непријатељска офанзива новембра 1941. године. У „Прогласу окружног комитета КПЈ за Приједор, Босански Нови, Босанску Дубицу и Босанску Градишку“ између осталог пише да су усташе 27. новембра од манастира Моштаница, пролазећи кроз неколико села према Дубици, „на бајонетима носили једногодишње дијете мјесто своје усташке заставе. Истог дана, у селу Котурову, десет усташа силовало је осамнаестогодишњу дјевојчицу, а њеној мајци одрезали дојке и бацили их дјетету од осам дана да их сиса, па онда све то искасапили“.²⁴ Тих дана у селу Котурови и сусједним селима, Бјелајцима, Маглајцима, Војскови, убијене су 53 особе. Међу убијеним је био велики број жена и дјеце, које су усташе побиле на кућном прагу.²⁵

Како је устанак крајем 1941. године све више био везан за Комунистичку партију Југославије и њену организацију, у селима моштаничког Поткозарја започело је организовање нове, устаничке и рево-

²³ Isto, 83.

²⁴ „Проглас окружног комитета КПЈ за Приједор, Босански Нови, Босанску Дубицу и Босанску Градишку из јануара 1942 год. Србима, Хрватима и муслиманима поводом усташких злочина“, *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Борбе у Босни и Херцеговини 1942. год, том IV, књига 3*, Београд 1952, 63-66.

²⁵ Dušan D. Samardžija, *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984, 120.

луционерне власти, у виду оснивања народноослободичаких одбора. На челу народноослободилачког одбора у Котуровима налазио се Раде Мисирача, док су одборници били Ђуро Котур Црни, Милан Калембер и Ђуро Котур Стари.²⁶

Јужно од атара села Котурови, а дијелом и на територији самог села, простире се један од врхова Козаре, познат као Медњак. На Медњак се наслањају врхови Међењак и Витловска коса. Након формирања првих партизанских чета, на овим врховима основани су војни логори Козарског партизанског одреда. На размеђи врхова Медњак и Међењак налазио се војни логор Прве чете (Приједорске), а на Витловској коси, Друге чете (Дубичке). Војни логори били су прилично уређени, ако узмемо у обзир услове у којима су настали. Изграђене су бараке, у којима су борци били распоређени по водовима и десетинама. Непосредно уз војни логор била су изграђена подземна спремишта за храну, коју су обезбјеђивали народноослободилачки сеоски одбори. У логору на Медњаку постојала је и војна болница са неколико кревета, у којој се бринуло о рањеницима. Војна штампарија дјеловала је у војном логору на Витловској коси. Овако организоване војне чете привлачиле су све више мјештана моштаничког Поткозарја, који су се одређивали за устанак и борбу за слободу.²⁷

Козарска офанзива

Након што су борци Другог крајишког партизанског одреда ослободили Приједор и Љубију у мају 1942. године, окупационе власти започеле су опсежне припреме за сламање устанка на Козари. Операција „Западна Босна“, под командом њемачког генерала Фридриха Штала, започела је 10. јуна 1942. године. Према истраживањима Антуна Милетића, у операцији на Козари учествовало је 11.000 њемачких и 19.000 хрватских војника. Козару је бранио Други крајишки партизански одред, који је тада бројао око 3.500 бораца.²⁸

²⁶ Исто, 129-130.

²⁷ Млађо Станић, „На Медњаку“, *Козара II*, 226-230.

²⁸ Antun Miletić, „Неке мјере Вермахта на Козари 1941-1942. године“, *Научни скуп „Козара и НОВ-у“*, Приједор 1977, 209; Милетић је у раду навео бројку од 18.000 хрватских војника који су учествовали у операцији. Међутим, Драгутин Ђургуз и Милорад Вигњевић су примијетили да је

Страдање народа Козаре током јула и августа 1942. добило је епске размјере. На почетку офанзиве, према процјенама Другог крајишког одреда, на Козари се нашло око 80.000 цивила. Током пробоја обруча, 3–5. јула, један дио бораца и око 10.000 цивила успио је да се извуче из обруча, док је највећи број Козарчана остао и даље у обручу. Када је Други крајишки одред престао са пружањем отпора, мушкарци су се углавном вратили породицама, које су покушавали да сакрију у шумама и пећинама Козаре. Међутим, ако узмемо као релевантне податке Здравствене службе Независне Државе Хрватске, у којима се наводи да је 68.500 Срба са подручја Козаре одведено у логоре, видимо да су ти покушаји углавном остали безуспјешни.²⁹

Током Козарске офанзиве, мјештани Котурова налазили су се у збјегу, заједно са осталим мјештанима из босанскодубичких села. Док су се Приједорчани налазили на подручју ријеке Мљечанице, у рејону Широка лука, Дубичани су боравили на подручју Пашиних конака и Палежа. Ова два локалитета налазе се око 5 километара јужно од атара села Котурови, у дубину Козаре, према Мраковици. Према сјећањима мјештана Котурова, њихово село је организовано кренуло у збјег 18. јуна 1942. године. Повлачећи се у шуму, они су са собом водили стоку и залихе хране (жито, пасуљ, брашно), које су складиштили у земунице. У збјеговима су, поред земуница, прављене колибе од дрвета (бајте), које су били покривене грањем. Сеоски млинови, на рјечицама Моштаници, Грачаници, Мљечаници, радили су без престанка. Постојале су заједничке кухиње, као и санитетско особље, међу којима се посебно истицао доктор Алфред Ржжак.³⁰

Њемачке и хрватске јединице, током чишћења Козаре, које је и поред завршетка операције „Западна Босна“, 17. јула, трајало до почетка августа, вршиле су велике злочине и масовна стријељања. Неколико стотина рањеника који су се налазили у долини ријеке Мљечанице усташе су на звјерски начин побиле. Група од више стотина мушка-

---

Милетић изоставио Францетићеву „Црну легију“ која је такође била ангажована једно вријеме на Козари, бар у уводним операцијама.

²⁹ Драгоје Лукић *родитељ покошеној нарашћаја*, приредио Музеј жртава геноцида, Београд 2008, 137.

³⁰ Обрен Стишовић Обрад, „Ток Козарске офанзиве и пробој из обруча“, *Козара III*, 15; Мирко Пекић, Драгутин Ђургуз, *Бишка на Козари*, Приједор 1968, 123.

раца, жена и дјеце, међу којима је било и мјештана Котурова, убијена је на градском гробљу у Босанској Дубици.³¹

Једна мања група цивила, из више поткозарских села (Котурови, Божићи, Горњоселци, Војскова, Верија), покушала је да се сакрије у близини манастира Моштаница, међутим били су ухапшени од стране Нијемаца, који су издвојили 27 мушкараца, а затим их стријељали. Само пуком срећом стријељање је преживио Јефто Радмановић из Котуровима сусједног села Божића, чије свједочење сликовито говори о размјерама страдања на Козари. Јефто је, након што су Нијемци напустили мјесто злочина, пронашао живог Драгана Грбића из Верије, који је био тешко рањен. Даље Јефто свједочи: „Било ми је много стало да излијечим Драгана, јер сам тада вјеровао да смо нас двојица једини живи на Козари“. Нажалост, Драган је након четири дана преминуо, а Јефто је кренуо да лута Козаром тражећи преживјеле. Неколико дана није наишао на живу душу: „Осјећао сам се толико усамљен да сам помишљао да не треба ни ја да живим када више нема нигдје никога“. Након десет дана проведених на Козари, у потрази за „животом“, Јефто је наишао на прве Козарчане који су преживјели офанзиву.³²

Међу заробљеним мјештанима Котурова био је и Симо Котур, који је преживио Концентрациони логор Јасеновац, као и ликвидацију у Доњој Градини, што његово сјећање чини јединственим и вриједним свједочанством наведеног периода. Симо је заробљен у селу Котурови, а затим је заједно са осталим мјештанима Котурова и сусједних села, у пратњи усташких стража, одведен на жељезничку станицу у Хрватску Дубицу, одакле су мушкарци одвојени и упућени у логор Јасеновац, а жене и дјеца у логоре широм Славоније. Свједочио је о великом страдању мјештана поткозарских села 1. септембра 1942, када је у логор стигла група од неколико стотина људи, међу којима су се налазили и многобројни мјештани Котурова. У овој групи Симо је препознао свог оца, стрица, затим комшије Мићу Мисирачу, Спасоју Радаковића са синовима, Јову Гаврана и многе друге. У групи је било и 50 дјечака од 12 до 15 година. Козарчани су истог дана предвече одведени у Доњу

³¹ Мирко Димић, „Православно гробље Урије у Босанској Дубици - стратиште српског становништва за вријеме НДХ“, *Топола* 5, Доња Градина 2019, 62-76.

³² Мирко Пекић, Драгутин Ђургуз, *нав. дјело*, 170-171.

Градину, гдје су ликвидирани. Сљедећег дана у ромском дијелу логора могла се видјети њихова одјећа.³³

За разлику од многих других чије кости су заувјек остале у гробницама, Симо Котур је са још девет логораша, 21. септембра 1942. године, успио да побегне са губилишта у Доњој Градини. У метежу и пуцњави, краткотрајној побуну очајника, који су прије тога били свучени до голе коже, успио је да се пробије до Козаре, одакле се запутио у своје родно село. Пролазећи кроз села моштаничког Поткозарја, наилазио је само на уништење и паљевину. У родном селу сусрео се са првим партизанима, којима је изнова приступио.³⁴

Након Козарске офанзиве, села Босанскодубичког среза, а поготово моштаничког Поткозарја, остала су практично пуста. Козаром је децембра 1942. прошао Мујо Кушмић, илегалац из Бање Луке. У опису пута кроз пуста поткозарска села могу се најбоље видјети размјере страдања током Козарске офанзиве. „По доста хладном времену, са куриром из чете Славка Зрнића, кренули смо преко Козаре и њених опустошених села Војскове, Горњоселаца, Котурова, Кошуће, Међувођа, Брекиње и Стригове према Сани, коју смо ноћу чамцем морали прећи. Идући овим селима, тужно је било гледати пусте кућице, без живота. Само се понегдје могла спазити жена са нејаким и изгладњелом дјецом. Успут смо наилазили на тешке трагове офанзиве на Козари, на лобање и људске и животињске костуре“.³⁵

Од завршетка Козарске офанзиве до ослобођења Босанске Дубице

Крајем 1942. године, један дио мјештана Котурова, углавном жене и дјеца, успио је да се врати својим кућама. Велики број жена и дјеце, њих чак 37, исцрпљен од боравка у логору, умро је непосредно након доласка у село.³⁶ Како мушкараца готово да није било у селу, жене су на себе преузеле водећу улогу, те су обављале најтеже физич-

³³ Симо Котур, „У колони смрти“, *Козара IV*, 491–495.

³⁴ Исти, „Бјегство са губилишта у Градини“, *Козара IV*, 530–534.

³⁵ Мујо Кушмић Дуле, „Илегална активност у Бањалуци од маја до новембра 1942“, *Козара V*, 943.

³⁶ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 4/18, фасц. 1, док. 1, *Selo Koturovi, nekada 1941 - sada 2015. godine*, 16.

ке послове. За косидбу, која је требало да се обави 1943. године у барама села Скључана, Фурда, Бјелајаца и Котурова, организоване су радне чете од дјевојака и жена. Највећи проблем током ових послова било им је откивање коса.³⁷

Велики број радних ударних чета, током 1944. године, основан је широм Поткозарја. Радне чете су се међусобно такмичиле у обављању разних послова. Током радова који су одржани од 30. маја до 20. јуна 1944. године, прикупљено је 927 килограма жита и 944 килограма шумских јагода и шлама. Међу омладинкама посебно се истакла Душанка Драговић из Војскове, која је убрала 17 килограма јагода.³⁸ На смотри 10. дубичке радне бригаде похваљена је и Драгиња Котур из Котурова, која је за један дан ужела 240 снопова.³⁹

Дјеца су такође дала свој допринос у радним бригадама. У пионирској организацији средином 1944. године налазило се 2.911 дјеце из Босанскодубичког среза. Током јула мјесеца исте године, пионири су направили 203 комада вила, 118 грабљи, 32 сепета и других ствари. Међу истакнутим и похваљеним пионирима налазили су се и Ђуро и Павле Паић из Котурова.⁴⁰

Средином јуна 1943. у селу је одржана конференција на којој је изабран Окружни народноослободилачки одбор за Козару. На конференцији је било присутно око 150 делегата народноослободилачких одбора са цијеле Козаре. Окружни НО одбор имао је сједиште у селу Котурови, или у сусједним селима Кошући и Војскови, у зависности од потребе и развоја ситуације на терену.⁴¹ Нешто касније, у селу је, поред Окружног НО одбора, било сједиште и Оружног комитета КПЈ, као и команде Козарског војног подручја. На челу сеоског народноослободилачког одбора у Котуровима у то вријеме била је омладинка Мика Мисирача.⁴²

³⁷ Остоја Булић, „Формирање и рад НО одбора општине Маглајци 1943. године“, *Козара V*, 125-126.

³⁸ Архива Музеја револуције на Мраковици, фасц. 7, док 65, *Sreski komitet SKOJ-a za Dubicu 22/6 44. god okružnom komitetu SKOJ-a za Kozaru*.

³⁹ Раде Вучен и Бранко Мијић, „На згариштима босанско-дубичког среза изникла је радна бригада Зоја Космодемјанскаја“, *Козара V*, 454.

⁴⁰ Гојко Вукадиновић, „Пионири Козаре“, *Козара V*, 367.

⁴¹ Васо Рајлић, „У окружном народноослободилачком одбору за Козару од 1943. до 1945. године“, *Козара V*, 10-20.

⁴² Драго Вујановић, „Формирање одреда народне одбране на подручју Козаре у јесен 1943. године“, *Козара V*, 21.

Окружни народноослободилачки одбор за Козару имао је битну улогу у чувању цивилног становништва, изградњи порушених кућа, те уопште стварању привида нормалног живота. Обнављана су попаљена и уништена села, а чланови одбора били су најодговорнији за живот у селу. Смјештај, исхрана и брига о угроженим породицама били су стална преокупација. Тамо гдје су се стварали услови отварање школе, а у њима су ангажовани предратни учитељи. У близини Котурова почетком 1945. године основане су двије основне школе, у сусједним селима Војскови и Горњоселцима. Учитељица у Војскови била је Лепа Котур, док су школу похађала 132 ђака. Школска зграда је била скромна кућа, која није имала ни стакло на свим прозорима. Школског прибора готово да није било. Здравље дјеце је било очајно, као и исхрана. Ситуација у школи у Горњоселцима, коју је похађало 60 ђака, била је још лошија.⁴³

До краја рата село је још у неколико наврата било на мети непријатељских формација. Током јануарске офанзиве Черкеза 1944. године, у селу је спаљен велики број кућа, док су мјештани успјешно евакуисани у дубину Козаре. Свега два мјесеца касније (15. марта 1944. године), њемачка авијација је бомбардовала село. Тада је уништен већи број кућа, а међу погинулима је било и троје дјеце.⁴⁴

Босанска Дубица је ослобођена на самом крају Другог свјетског рата. Част да ослободе град добиле су јединице 45. дивизије Друге армије, у чијем саставу су се налазиле 20, 23. и 24. српска бригада. Град је ослобођен у ноћи 27. на 28. април, чиме је завршен Други свјетски рат на територији Босанскодубичког среза.⁴⁵

---

⁴³ Архив Републике Српске, Окружни НОО Козара (1943–1945), кут. 7, *Zapisnik sreske učiteljske konferencije održane 12. V 1945 godine u Bosanskoj Dubici*.

⁴⁴ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 4/18, фасц. 1, док. 1, *Selo Koturovi, nekada 1941 – sada 2015. godine*, 14–16.

⁴⁵ „Zapovijest štaba 2. armije JA od 25. aprila 1945. štabovima potčinjenih jedinica za dejstva u dolini Une“, *Zbornik dokumenata... Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Dokumenti Druge armije*, том XI, knjiga 2, Београд 1969, 352–356; „Izvještaj štaba 45. divizije od 3. maja 1945. štabu 2. armije JA o petnaestodnevним borbama za oslobođenje Doboja, Bosanske Gradiške i Bosanske Dubice“, *Završne operacije za oslobođenje Jugoslavije, Dokumenti Druge armije*, том XI, knjiga 2, 440–441.

Закључак - Губици становништва

Прије него што утврдимо колико је мјештана Котурова изгубило живот у Другом свјетском рату, требало би да покушамо да утврдимо колико их је живјело непосредно пред почетак рата. Како попис из 1941. године није спроведен због избијања Другог свјетског рата, док за попис из 1931. имамо сачуване само резултате по општинама, посљедњи попис који наводи број становника у селу је онај из 1921. године. Тада је у селу пописан 471 мјештанин, од чега 326 православних. У „Анализи броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, дошли смо до података да се на једном јасно омеђеном простору, какав је био Босанскодубички срез, од 1921. до 1931. број становника увећао за 16,86%. Могуће је претпоставити да је природни прираштај и у тридесетим годинама XX вијека био истог интензитета те да се број становника од 1931. до 1941. година на Босанскодубичком срезу увећао за нових 16,86%.⁴⁶

Захваљујући групи мјештана села Котурова, који су 2015. године направили поименичан попис мјештана српске националности који су 1941. живјели у селу, а који су уступили Јавној установи „Спомен-подручје Доња Градина“, могуће је поближе одредити број Срба у селу пред Други свјетски рат. Према овом попису, 1941. године у селу је живјело 438 Срба.⁴⁷ Да је овај број близу стварног стања могу да послуже и горе наведени прорачуни. Ако бисмо број од 326 православних, који су живјели у селу 1921. године, увећали за 16,86%, а онда добијени број становника за 1931. изнова увећали за 16,86%, добили бисмо да је у селу 1941. живјело 445 мјештана православне вјероисповијести. У прилог тези да је број православних мјештана у селу био већи од 438 говори и чињеница да су неки од мјештана, који се не налазе на попису из 2015. године, пописани као жртве рата на списковима које је урадио дубички СУБНОР.⁴⁸

Када говоримо о римокатоличком становништву у селу, важно је напоменути да се број римокатолика у Босанскодубичком срезу, на

⁴⁶ Марко Јанковић, „Анализа броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, *Топола V*, 241-248.

⁴⁷ ЈУСП Доња Градина, Збирка докумената, рег. 4/18, фасц. 1, док. 1, *Selo Koturovi, nekada 1941 - sada 2015. godine*, 16.

⁴⁸ Dušan D. Samardžija, *Bosansko-dubičko područje u NOR-u 1941-1945*, 417-421.

једној јасно омеђеној територији, од 1921. до 1931. године увећао за 9,4%. Према томе, можемо претпоставити да су у селу 1941. године живјела око 122 римокатолика.

За муслиманско, вјероватно ромско становништво, које је пописано 1921. године, не можемо ништа са сигурношћу тврдити, пошто не знамо да ли су 1941. године још увијек боравили у атару села.

Према попису становништва, који је проведен 1948. године, непосредно након рата, у селу Котурови пописано је 61 домаћинство и 224 становника, све Срби.⁴⁹ Попис нам открива да је у већем броју страдало мушко становништво у односу на женско. Међу пописанима је 87 мушкараца и 137 жена. Ако од претпостављеног броја становника православне вјероисповијести из 1941. одузмемо број становника из 1948. године, долазимо до тога да је 221 становник страдао у рату. Овом броју свакако морамо додати и мањи број дјеце која су рођена 1941–1948. године. Према томе, број мјештана Котурова, Срба, који су изгубили живот током Другог свјетског рата, вјероватно се креће између 230 и 236. До сада је именом и презименом пописано 216 мјештана Котурова, Срба, који су изгубили живот током Другог свјетског рата.

Римокатоличко становништво у селу, које је у великом броју пришло усташком покрету, у највећем броју иселило се на самом почетку рата. Претпоставка је да је дио становништва изгубио живот током рата, а дио се одселио у друге крајеве. Како пописи који су рађени у СФРЈ нису обухватили жртве у непријатељским формацијама, са сигурношћу не можемо рећи колико је мјештана Котурова римокатоличке вјероисповијести изгубило живот.

На крају, можемо закључити да је село Котурови дијелило судбину села Босанскодубичког среза. Процентуално, српско становништво је у селу током Другог свјетског рата изгубило око 53% мјештана. Ако ћемо гледати цијело село, непосредно након рата у Котуровима је живјело 39,5% од предратног броја становника.

---

⁴⁹ *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga I, Beograd 1951, 302.

Извори и литература

Необјављени извори

- Архив Републике Српске
  - Фонд Окружни НОО Козара (1943–1945)
- Музеј револуције на Мраковици
  - Збирка докумената
- ЈУСП Доња Градина,
  - Збирка докумената

Објављени извори

- *Glavni pregled političkog razdielenja Bosne i Hercegovine* (1879), Sarajevo 1880.
- *Главни резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 22. априла 1895*, Сарајево 1896.
- *Резултати пописа житељства у Босни и Херцеговини од 27 септембра 1910*, Сарајево 1912.
- *Die ergebnisse der viehzählung in Bosnien und der Hercegovina vom jahre 1910*, Sarajevo 1912.
- *Шематизам Православне Српске Митрополије Бањалучко и Бихаћке за годину 1911*, Бања Лука 1912.
- *Дефинитивни попис становништва од 31. јануара 1921. године*, Сарајево 1932.
- *Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine*, knjiga I, Beograd 1951.
- *Зборник докумената и података о народноослободилачком рату југословенских народа, Борбе у Босни и Херцеговини 1942. год.*, том IV, књига 3, Београд 1952.

Мемоари

- *Козара у народноослободилачком рату - записи и сјећања*, I-VI, Београд 1971–1978.

Литература

- Алексић, Драгослав, *Кнежопоље и Кнежопољци у прошлости и садашњости*, Босанска Дубица 1931.
- Брдар Симо, *Црни уплетњак*, Козарска Дубица 1997.
- Вујасиновић, Славко, *Манастир Моштаница*, Бања Лука 1993.
- Дабић, Војин С, *Банска Крајина (1688-1751)*, Београд - Загреб 1984.
- Димић, Мирко, „Православно гробље Урије у Босанској Дубици - стратиште српског становништва за вријеме НДХ“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019.
- Драгоје Лукић *родитељ покошеног нараштаја*, приредио Музеј жртава геноцида, Београд 2008.
- Јанковић, Марко, „Анализа броја страдалих на територији општине Козарска Дубица током Другог свјетског рата“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019.
- Јанковић, Марко, *Моштаница и моштаничко Поткозарје кроз вијекове*, Бања Лука 2016.
- Jelić-Butić, Fikreta, *Ustaše i Nezavisna Država Hrvatska 1941-1945*, Zagreb 1977.
- Miletić, Antun, „Neke mjere Vermahta na Kozari 1941-1942. godine“, *Naučni skup „Kozara u NOB-u“*, Prijedor 1977.
- Мирковић, Јован, „Хронологија злочина (април-август 1941) - прилог доказима о геноцидном карактеру Независне Државе Хрватске“, *Прилози истраживању злочина геноцида и ратних злочина*, Београд 2009.
- Пекић Мирко, Ђургуз, Драгутин, *Битка на Козари*, Приједор 1968.
- Petranović, Branko, *Istorija Jugoslavije 1918-1988 I, Kraljevina Jugoslavija 1914-1941*, Beograd 1988.
- Samardžija, Dušan D., *Bosanskodubičko područje u NOR-u 1941-1945*, Bosanska Dubica 1984.
- Тулековић, Тања, „Страдање породице Босанац“, *Топола*, часопис ЈУ Спомен-подручја Доња Градина бр. 5, Доња Градина 2019.
- Ćurguz, Dragutin, Vignjević, Milorad, *Kozarski odred*, Prijedor 1982.

- Čaušević, Izudin, „Stvaranje NDH i ustaški teror na Kozari“, *Naučni skup „Kozara u NOB“*, 1977.

Marko Janković

The Village of Koturovi in the Second World War

Based on available records and literature, this paper exposes the history of the village of Koturovi in the Second World War. The village is located in today's Kozarska Dubica municipality. Special focus is placed on the targeting of the civilian population. The village of Koturovi had a similar fate as other places in what was then a district of Bosanska Dubica. Most of those places lost at least half of their residents, who perished during the war.